

JUGOSLAVIJA U DRUGOM SVJETSKOM RATU 1941. – 1945.

Slom Kraljevine Jugoslavije

Još 1940.g. Hitler je odlučio napasti SSSR, a njegov vojni vrh izradio je plan napada (*operacija Barbarossa*) prema kojem Balkan treba štiti pozadinu budućeg istočnog bojišta. Zato je trebalo srediti odnose s Jugoslavijom, tj. pridružiti je Trojnom paktu i završiti rat protiv Grčke koji je pokrenula Italija.

Hitler je krenuo s diplomatskim pritiscima koje pospješuje i pokazivanje vojne moći na granicama Jugoslavije, a takav postupak urodio je plodom, jer je jugoslavenska vlada odlučila **pristupiti Trojnom paktu – 25. III 1941.g.** (potpisano u dvorcu *Belvedere* u Beču).

Istovremeno kada je tekao njemački pritisak na Jugoslaviju i britanska obavještajna služba pripremala je akciju u slučaju pristupa Jugoslavije Trojnom paktu. Uz takvu pomoć skupina oficira predvođena **generalom Dušanom T. Simovićem** izvela je **oficirski puč 27. III 1941.g.** kojom je svrgnuta Cvetković-Maček vlada i Namjesništvo. Novi predsjednik vlade postao je **general Simović**, koji objavljuje i stupanje na prijestolje **kralja Petra II Karađorđevića**. Vladi je pristupio i **Vladko Maček** kada je od Simovića dobio garancije za **opstanak Banovine Hrvatske**.

Zbivanja u Jugoslaviji poremetila su Hitlerove planove, pa je Hitler bez objave napada rata odlučio Jugoslaviju vojno uništiti (**tzv. Pothvat 25**). Napad je započeo **6. travnja 1941.g.** bombardiranjem Beograda, a zatim su okupacijske snage prodrle u Jugoslaviju sa svih strana, a **bezužetna kapitulacija Kraljevine Jugoslavije potpisana je 17. travnja 1941.g.**

Kralj i vlada napustili su zemlju, a cijeli teritorij Jugoslavije podijelile su jedinice Njemačke, Italije, Bugarske i Mađarske.

USPOSTAVA NEZAVISNE DRŽAVE HRVATSKE

Slika 1: *Slavko Kvaternik*, vođa domovinske ustaške skupine, koji je dobio priliku proglasiti uspostavu NDH. Kada je Hitler odlučio rasformirati Jugoslaviju, nastojao je osigurati svoju poziciju na tom prostoru, vodeći računa o unutarnjopolitičkim okolnostima, posebno u Hrvatskoj. Hitler nije računao na ustašku skupinu, već je uporište želio pronaći u utjecajnijim čimbenicima u Hrvatskoj, pa je njemačka akcija prvenstveno bila okrenuta pridobivanju Vladka Mačeka i HSS. Kada je Maček odbio njemačku ponudu, uvjeren u pobjedu zapadne demokracije, Hitlerovi emisari skreću svoju pozornost na ustašku skupinu, koja je došla u priliku da Nijemci s njom neposredno pregovaraju. I Mussolini i Pavelić tada su bili malo u strahu, jer sa stvaranjem NDH nisu imali nikakve veze, a sam Pavelić je proglas čuo preko radija, jer se ta vijest ponavljala svakih desetak minuta. Ipak, Kvaternik je proglasio NDH u ime poglavnika, a Nijemci su Talijanima poručili da u pogledu hrvatskog pitanja Talijani imaju slobodne ruke.

Hitler je sve do oficirskog puča bio za održavanje cjelovite Jugoslavije, ali nakon tog događaja promijenio je mišljenje i odlučio da se nakon sloma Jugoslavije uspostavi hrvatska država, s čime se suglasio i Mussolini, koji je već imao spremnog kandidata za vrh buduće hrvatske države – **Antu Pavelića**, vodećeg čovjeka ustaške organizacije koji se od atentata na kralja Aleksandra skrivao u Italiji, dok su Nijemci na to mjesto željeli postaviti Mačeka, kao predsjednika glavne političke stranke u Hrvatskoj.

Tek kada je Maček odbio njemačku ponudu, Hitler je prihvatio Pavelića. Dana **10. travnja 1941.g.** kada su njemačke

jedinice ulazile u Zagreb, **Slavko Kvaternik**, predvodnik domovinske ustaške skupine, preko radija je pročitao **proglas o uspostavi Nezavisne Države Hrvatske**. Sam Pavelić u tom činu

nije sudjelovao jer je bio u Italiji, ali je Kvaternik u svom govoru naglasio da uspostavlja NDH u ime Poglavnika, koji je preko Trsta i Rijeke stigao u Zagreb 15. IV 1941.g. Odmah nakon Kvaternikovog proglašenja pročitana je **izjava Vladka Mačeka** koji traži da hrvatski narod i članovi HSS prihvate novu vlast. Sutradan po proglašenju NDH, Pavelić je još jedanput, na drugom sastanku s Mussolinijem u Veneciji, pristao Italiji ustupiti dalmatinske gradove koji nose povijesni talijansko-mletački pečat. Tek nakon toga on je s oko 200 ustaša, 15. travnja oko 4 sata ujutro, ušao u Zagreb i već sutradan imenovao prvu vladu NDH.

Kvaternikov proglas:

Hrvatski narode! Božja providnost i volja našeg saveznika, te mukotrpnja višestoljetna borba hrvatskog naroda i velika požrtvovnost našeg poglavnika dr. Ante Pavelića, te ustaškog pokreta u zemlji i inozemstvu odredili su da danas pred dan uskrsnuća Božjeg sina uskrsne i naša nezavisna Država Hrvatska. Pozivam sve Hrvate, u kojem god mjestu oni bili, a naročito sve časnike, podčasnike i momčad cjelokupne oružane snage i javne sigurnosti, da drže najveći red i da svi smjesta prijave zapovjedništvu oružane snage u Zagrebu mjesto gdje se nalaze, te da cijela oružana snaga smjesta položi zakletvu vjernosti nezavisnoj Državi hrvatskoj i njenom poglavniku. Cjelokupnu vlast i zapovjedništvo cjelokupne oružane snage preuzeo sam danas kao opunomoćenik poglavnika

Bog i Hrvati! Za dom spremni!

Mačekova izjava:

Hrvatski narode! Pukovnik Slavko Kvaternik, vođa nacionalističkog pokreta u zemlji, proglasio je danas slobodnu i nezavisnu hrvatsku državu na cjelokupnom historijskom i geografskom području Hrvatske, te preuzeo vlast. Pozivam sav hrvatski narod, da se novoj vlasti pokorava, pozivam sve pristaše HSS, koji su na upravnim položajima, sve kotarske odbornike, općinske načelnike i odbornike itd. da iskreno surađuju s novom narodnom vladom.

Teritorij NDH

Slika 2: Prikaz teritorija NDH. Njezin teritorij podijeljen je na interesno područje Italije i Njemačke, i to crtom Samobor-Glina-Dvor-Jajce-Bugojno-Goražde. Sjeverno od te crte prevlast je imala Njemačka, a južno Italija. Talijansko je područje bilo podijeljeno na tri zone: prva, ona koja je bila anektirana u talijansku državu, druga tzv. demilitarizirana zona s talijanskom vojskom do crte Ogulin-Slunj-Udbina-Kupres-Mostar-Nevesinje i treća do demarkacijske crte s Njemačkom. Ta je podjela na zone važna zato što će Italija do kapitulacije u jesen 1943. imati jaču vlast i moć od one NDH.

Njemačka je prihvatila NDH bez ikakvih teritorijalnih zahtjeva, dok je Italija u svom dokumentu o priznavanju NDH istaknula **pravo na Dalmaciju** (i sam Pavelić je obećao Dalmaciju Mussoliniju u zamjenu za političku pomoć prilikom dolaska na vlast), pa su zbog toga započeli pregovori između NDH i Italije.

Konačni dogovor o razgraničenju Italije i NDH postignut je potpisivanjem tzv. **Rimskih ugovora, 18. svibnja 1941.g.** Hrvatskoj je ostao samo podvelebitski dio Hrvatskog primorja i obala od Omiša do Dubrovnika, gdje nema nijedne pomorske luke. NDH se obvezala da na jadranskom području neće podizati vojne objekte niti držati ratnu mornaricu (što dovoljno govori o samostalnosti NDH). Mussolini je nastojao NDH što više podčiniti Italiji, pa je dogovoreno da će Hrvatska postati kraljevina i da će joj kralj biti član talijanske kraljevske dinastije, **vojvoda od Spoleta**, (ili *vojvoda od Šporeta*, kako se narod sprdao) koji bi postao **Tomislav II**, ali taj naznačeni kralj nikada nije došao u Hrvatsku.

Tek nakon kapitulacije Italije 8. rujna 1943.g., dijelovi hrvatskog teritorija koji su Rimskim ugovorima bili pripojeni Italiji vraćeni su pod suverenitet NDH. Problema u razgraničenju imala je NDH i s Mađarskom, koja je vojno zaposjela **Međimurje**, pa pitanje Međimurja nije riješeno do kraja postojanja NDH. Granica prema Srbiji utvrđena je posebnom odlukom Poglavnika u sporazumu s Hitlerom i išla je rijekom **Drinom**.

Međunarodna priznanja NDH je dobila samo od zemalja članica Trojnog pakta: Njemačka, Italija, Mađarska, Bugarska, Slovačka, Španjolska, Japan, Kina, Mandžurija, Danska, Finska....

Ustroj države i vlasti

Sam čin proglašenja NDH, u koju je uvrštena i BiH, izazvao je euforično oduševljenje većine hrvatskoga naroda. Oko nove vlasti okupili su se ljudi iz različitih društvenih slojeva, spremni graditi svoju nacionalnu državu, uskrslu nakon osam stoljeća. Međutim, na plimi tog oduševljenja ustaše su od prvoga dana forsirano uspostavljali društveni sustav po uzoru na režime nacističke Njemačke i fašističke Italije. Takva politika je mnoge domoljube postavila u najtežu dilemu: kako biti lojalan ideji nacionalne države kada ona svojim profašističkim režimom i uklapanjem u novi Hitlerov poredak dovodi u pitanje njezinu budućnost. Proklamacija nacionalne države prihvaćena je optimistički, a u pojedinim krugovima i euforično. Ta je euforičnost potencirana i činjenicom da

je nacionalna država došla bez ljudskih žrtava, zahvaljujući izbjegnutom ratu Jugoslavije sa silama osovine. Zavlдалo je i uvjerenje da će Hrvatska odmah ostvariti golemu gospodarsku i kulturnu prednost vezivanjem s Velikom Njemačkom, koja je postavila temelje za tisućgodišnji "*novi europski poredak*", kojemu se tada pripisivala superiornost nad dekadentnim zapadnim kapitalizmom i bezbožnim komunizmom. Glorificirali su se mladi "*nacifašistički režimi*" koji su odnijeli povijesnu pobjedu nad trulom zapadnom parlamentarnom demokracijom, u kojoj vlada plutokracija.

Na čelu NDH bio je **Ante Pavelić** koji je imao titulu **poglavnika**, a kao šef države donosio sve važnije odluke u unutarnjoj i vanjskoj politici, a ujedno je bio i vrhovni zapovjednik oružanih snaga. Sama NDH nije imala nikakvo zakonodavno tijelo (Hrvatski sabor sastao se samo par puta kao reprezentativno tijelo), niti je imala političkih stranaka, a jedino kolektivno tijelo bio je **GUS (Glavni ustaški stan)** kao vrhovni organ ustaške organizacije, u kojem je poglavnik imao glavnu riječ i donosio sve zakone pa je prema tome bio najodgovorniji za sve što se događalo u NDH.

Slika 3: Državni grb NDH je šahirani štit koji počinje bijelim poljem, nadvišen s tropletom viticom i slovom U.

NDH je bila podijeljena na **22 velike župe** na čelu kojih su bili veliki župani koje je imenovao poglavnik.

Po uzoru na nacističku rasnu politiku i praksu i u NDH su organizirani **koncentracijski logori** u koje su odvođeni Židovi, Romi, Srbi te Hrvati koji se nisu slagali s ustaškom vlašću. Ustaški režim progonio je i pristaše HSS-a, pa je i sam Maček bio uhapšen i proveo nekoliko mjeseci u logoru. Najveći ustaški logor bio je u **Jasenovcu** u kojem je pobijeno nekoliko desetaka tisuća ljudi (još uvijek postoje brojne kontroverze oko broja stradalih u Jasenovcu), a postojalo je nekoliko manjih u Koprivnici, Osijeku ...

Režimu NDH postalo je jasno da je ubijanje i nasilno iseljavanje Srba glavni razlog njihove pobune. U proljeće 1942. postignut je sporazum o osnivanju hrvatske pravoslavne crkve. Za glavara te crkve postavljen je ruski svećenik, novomoskovski **metropolit Germogen**, s čime se složio i patrijarh SPC Gavriilo Dožić. Uz to, Srbi su pozivani i u pomoćne službe domobranstva, što je također pridonijelo tupljenju oštice antisrpske politike. NDH je u 1942. ublažavala početni teror prema Srbima i pod pritiskom Njemačke i Italije, jer im je svaki vojnik trebao na većini ratišta, a one, eto, moraju odvajati i svoje snage da održe vlast u Hrvatskoj. Nijemci su stalno nastojali da na čelo NDH dovedu neku alternativnu ekipu, ali u tome nikada nisu uspjeli jer je Maček to odbijao, a drugih nije bilo pa su morali stalno držati Pavelića.

U početku su građani masovno podržavali NDH ne gledajući pod kojim okolnostima se ona stvara, ne gledajući koji i kakvi ljudi preuzimaju vlast, pa čak i ne obzirujući se kakvu će budućnost imati ta država. Ljudi su bili strpljivi i nadali se da će se režim demokratizirati. Međutim, odmah je počeo proces kvarenja režima. Čim je stvoren, mnogi su potrčali u njegove institucije da bi se okoristili. Neki su iskupljivali "griješ" služenja prijašnjem režimu, drugi su uskočili na unosne položaje, treći su vidjeli šansu bogaćenja tuđom imovinom itd. I sam je režim privlačio one koji su bili skloni slušati i služiti. Zato nije čudno što se za takve odmah našlo ime "*nastaša*".

Oružane snage

- **domobranstvo** – redovna vojska NDH koja se popunjavala regrutacijom i mobilizacijom, a časnici su pretežno bili Hrvati iz jugoslavenske vojske ili bivši časnici austro-ugarskog domobranstva
- **oružništvo** – ima ulogu državne policije, tj. brine se za održavanje javnog reda i mira i zaštite osobne i imovinske sigurnosti građana
- **ustaška vojnica** – vojni dio ustaške organizacije, a u njoj su bile najelitnije postrojbe NDH, kao što su **Poglavnikov tjelesni sdrug** (poglavnikova

Slika 4: Osim redovnih domobranskih postrojbi i ustaških jedinica, u NDH je bilo mnoštvo postrojbi koje su bile pod direktnim njemačkim zapovjedništvom. U skupinu takvih jedinica spadaju poznate postrojbe: 369. legionarska divizija – *Vražja divizija*; 373. legionarska divizija – *Tigar divizija*, i 392. divizija - *Plava divizija*, u svima njima je zapovjedni kadar bio njemački, a popunjavali su ih hrvatski momci. Najkontroverznija od svih takvih postrojbi bila je tzv. *Handžar-divizija*, koju su popunjavali većinom muslimani iz BiH.

tjelesna garda) ili **Ustaški obrambeni sdrugovi** (organiziraju i čuvaju koncentracione logore). U sastavu ustaške vojnice bile su i **redovite ustaške bojne** koje su bile stacionirane u četiri glavna centra – *Zagreb, Gospić, Sarajevo i Mostar*, a od dvije sarajevske bojne stvorena je poznata "**Crna legija**" kojoj su zapovjednici bili **Jure Francetić**, a zatim **Rafael Boban** (glavni junaci pjesme *o Juri i Bobanu*).

Slom NDH

Pred kraj rata, a posebno nakon kapitulacije Italije javlja se struja u NDH koja je smatrala da treba izboriti opstanak NDH bez obzira na eventualni poraz Njemačke, tj. da **treba prijeći na stranu Saveznika prije kapitulacije Njemačke**.

Još tijekom 1943.g. stvorena je jezgra ljudi zainteresirana za takav razvoj događaja, a unutar NDH predvodili su ih **Mladen Lorković** (ministar unutarnjih poslova) i **Ante Vokić** (ministar oružanih snaga), a njima su se pridružili i neki **političari iz vodstva HSS-a** (August Košutić...). **Plan akcije** pripremljen je u **ljetu 1944.g.** kojim je predviđeno razoružanje njemačke vojske, odstup Pavelića, uspostava nove vlade od predstavnika HSS-a i upućivanja poziva Saveznicima da se iskrcaju na hrvatskoj obali. Lorković i Vokić su o svemu obavijestili Pavelića, koji je na početku prihvatio akciju, a zatim je o svemu obavijestio Nijemce što je bio i kraj akcije poznate kao **afera Lorković – Vokić**. Lorković i Vokić završili su u Lepoglavi te su ubijeni prilikom povlačenja ustaša u proljeće 1945 (uz njih ubijeni su i neki članovi HSS-a, dok je August Košutić uspio zbrisati na partizanski teritorij, ali su ga partizani zatvorili i odgulo je do 1946.g.).

U posljednjim danima svoje vlasti, vlada NDH je odlučila s oružanim snagama i masom civila krenuti prema zapadnim saveznicima. Do tada je zavaravala i sebe i javnost s jedne strane kako je Njemačka nepobjediva, kako će uskoro iznenaditi svijet novim raketnim oružjima, a s druge strane najavljivala raspad antifašističke koalicije pa možda i rat između "komunističke" Rusije i zapadnih saveznika, u kojem slučaju bi se Jugoslavija podijelila na dva dijela pa bi Srbija bila u ruskoj, a Hrvatska u angloameričkoj zoni. Konačno, u strahu od fizičke smrti, vlada NDH nije imala drugog izlaza osim predaje zapadnim saveznicima. Zavaravajući se iluzijom da hrvatska država ipak treba Zapadu, ustaška vlada je tri dana prije napuštanja zemlje, 3. svibnja 1945, ukinula po zlu poznate **rasne zakone** koje je donijela 1941. Vlada je odlučila uputiti memorandum **feldmaršalu Alexanderu**, zapovjedniku saveznih snaga na Sredozemlju, u kojemu stavlja NDH pod njegovu "**moćnu zaštitu**". U memorandumu se ističe da NDH ne pripada fašističkom bloku država niti se upravlja fašističkom ideologijom, već borbom za obranu svoje nacionalne države. Na kraju se kaže: "*Hrvatska državna vlada želi i moli da čim prije bude upućena u Hrvatsku vaša vojnička misija... ujedno molimo da vaša vojska dođe na naše državno područje, da olakša ovo teško i pogibeljno stanje. Time se stavlja hrvatski narod u svojoj državi pod vašu moćnu zaštitu.*"

Memorandum su potpisali svi ministri vlade, a 4. svibnja ministar **Vjekoslav Vrančić** poletio

Slika 5: Spomenik žrtvama Bleiburškog masakra.

je u Italiju s trojicom zarobljenih britanskih časnika. Molba Pavelića da savezničke snage iz Italije dođu i okupiraju Hrvatsku bila je samo očajnički pokušaj spašavanja žive glave. Lako je uvidjeti paradoks Pavelićeva memoranduma saveznicima. Naime, on je skoro godinu dana prije tragičnog sloma NDH, 30. kolovoza 1944, pozatvarao svoje ministre zato što su željeli učiniti to isto. Da bi paradoks bio još veći, Pavelić je, samo devet dana prije bijega, dao 24-25. travnja 1945. poubijati svoje ministre "*anglofile*": Vokića, Lorkovića, prvake HSS-a Farolfija i Tomašića, te skupinu domobranskih časnika, jer su htjeli okrenuti NDH na stranu saveznika. Saveznicima nije bilo ni na kraj pameti spašavati NDH, a da bi nesreća za NDH bila još veća, velesile su odlučile da se predaja mora provesti pred onim snagama koje su u trenutku kapitulacije bile u borbenom dodiru s neprijateljem. To je značilo da se oružane snage NDH predaju u ruke Jugoslavenske Armije (Titove), a to će dovesti do **bleiburškog masakra**.

Bleiburška tragedija i Križni put

Izvlačenje njemačke vojske iz Grčke preko Balkana, Bosne i Hrvatske, povuklo je sa sobom i jedinice ustaške vojske i domobranstva. Uz glavninu hrvatske vojske išlo je mnoštvo civila, koji su bježali bojeći se "*četničko-partizanske*" i "*jugokomunističke*" odmazde, te su se nadali da će predajom zapadnim saveznicima spasiti život.

Slika 6: Scena Križnog puta kod Maribora.

Svi su putovi vodili prema istom cilju: na golemu livadu nedaleko od **Bleiburga**, gdje se okupilo više stotina tisuća ljudi. Putem su ih pratili zračni saveznički i partizanski napadi, pa su posvuda ležali mrtvi i ranjeni. Predstavnici visokih hrvatskih časnika (general **Ivo Herenčić** i pukovnik **Danijel Crljen**) posjetili su 14. svibnja 1945. savezničko zapovjedništvo u dvorcu *Thurn-Valsassina*, neposredno kod Bleiburga, gdje su britanskom generalu **Patricku Scottu** prikazali stanje vojske i civila. On ih je primio i sutradan, **15. svibnja 1945.** kada su mu ponudili predaju vojske i tražili zaštitu za civile. General je odbio predaju, tvrdeći da se, po nalogu **feldmaršala Alexandera**, vrhovnog zapovjednika savezničkih snaga na Sredozemlju, a prema zaključcima konferencije na Jalti, sva vojska mora predati svojim neposrednim ratnim neprijateljima. U to su u zapovjedništvo stigli i partizanski predstavnici (**Milan Basta**, politički komesar 51. divizije) koji su zatražili bezuvjetnu predaju u roku od samo jednog sata, prijeteći da će u protivnom izvršiti opći napad.

Kada je istekao rok za predaju, otvorena je vatra od strane partizana, i započeo je strašan masakr ljudi u obruču. Preživjeli su se predali partizanskim jedinicama, koje su ih otpremile natrag u Jugoslaviju. Svi oni koji su preživjeli Bleiburški masakr, krenuli su na tzv. **Križni put**, na kojem su bili izloženi strašnim mukama. Kretali su se u dugim kolonama od logora do logora, skroz do Makedonije, a usput su iscrpljivani glađu i žeđu uz neprestano maltretiranje vojne pratnje, koja je ubijala iznemogle ili one koji su pokušavali pobjeći.

Tko su sve krivci za Bleiburšku tragediju?

Krivo je političko i vojničko vodstvo NDH, koje nije bilo doraslo onim sudbonosnim vremenima. Obmanjivanje "Zvonimirovom linijom" (navodna čvrsta obrambena linija koja bi spriječila prodor partizana), Pavelićeva priča kako će prije "Sava teći uzgor, nego će partizani u Zagreb", priče o čudesnom njemačkom oružju koje će izvesti preokret na ratištima, glasine o obećanjima Engleza,... sve je to zbunjivalo narod. Svakako najveći krivci bili su Titovi partizani. Oni su izvršili užasan pokolj, pokolj civila i vojske koja je bila položila oružje. **Ante Pavelić** pred Hrvatima prvi je nosilac odgovornosti. Prvi je pobjegao, napustio vojsku i spašavao sama sebe. Krivci su i savezničko vojno zapovjedništvo koje nije poštivalo odredbe Ženevske konvencije o ratnim zarobljenicima i civilima.

Dvije koncepcije obnove Jugoslavije

Odlazak jugoslavenske vlade i kralja u izbjeglištvo u mnogim je, a posebno u zapadnim krugovima shvaćeno kao epizoda nakon koje će se jugoslavenska država obnoviti. Kralj i vlada smješteni su u Londonu i ondje su prihvaćeni kao nositelji kontinuiteta jugoslavenske države, tj. V. Britanija, SAD i SSSR težili su obnovi Jugoslavije. I na teritoriju okupirane Jugoslavije organizirale su se snage za obnovu Jugoslavije, međutim to su bile **dvije suprotstavljene grupacije**, s različitim koncepcijama budućeg političkog uređenja države.

Prvu grupaciju predvodila je **Komunistička partija Jugoslavije (KPJ)** osnovana je još 1919.g., ali od *Obznane* 1920.g. i cijelo vrijeme trajanja monarhističke Jugoslavije djeluje u ilegali. Od 1937.g. **generalni sekretar KPJ** postaje **Josip Broz Tito**, koji posebnu pozornost pridaje nacionalnom pitanju koje je bilo najveći problem jugoslavenske države i zato inicira osnivanje nacionalnih Komunističkih partija (Komunistička partija Hrvatske,

1. Map of Yugoslavia from 1944. on which is marked...

Slika 7: Karta Velike Srbije prema planu Stevana Moljevića.

staroj monarhiji i centralizam, a temeljni program zasnivao se na **velikosrpstvu**. Draži Mihajloviću (bivši pukovnik poražene jugoslavenske vojske) i njegovim četnicima cilj je bio **obnova Jugoslavije pod dinastijom**

Slovenije) kao dijela **KPJ**, jer je time želio privući šire slojeve stanovništva u Komunističke partije, a u tu svrhu sročena je i parola "**bratstvo i jedinstvo**". Iako KPJ u svom programu na prvo mjesto stavlja borbu za oslobođenje zemlje od okupatora i obnovu Jugoslavije, krajnji cilj joj je **uspostava socijalističkog sistema** i preuzimanje vlasti, a u tome će pomoć imati od SSSR-a.

Druga grupacija bila je vezana uz izbjegličku vladu i većinom ju je činila **četnička organizacija Draže Mihajlovića**.

Četnička organizacija postojala je i u Jugoslaviji, podržavala je

Karadorđevića i ponovna uspostava velikosrpske hegemonije. Stupio je u kontakte s Englezima i izbjegličkom vladom koji prihvaćaju četnike kao jedine legalne jedinice za borbu protiv okupatora, a sam Draža Mihajlović imenovan je generalom i ministrom vojske. Nakon razbijanja Jugoslavije, **Stevan Moljević** (savjetnik Draže Mihajlovića) je 30. lipnja 1941. izradio dokument o stvaranju Velike Srbije pod imenom "**Homogena Srbija**". Po Moljevićevu projektu, koji je prihvatio četnički pokret Draže Mihajlovića i srpski ministri u emigrantskoj vladi, srpska zapadna granica obuhvaća Dalmaciju sve do Karlobaga, pola Like, Pokuplje do Karlovca s Kordunom i Banijom, zatim pakračko, daruvarsko i virovitičko područje i sav teritorij istočno od toga područja. Teritorijalnim razgraničenjem s Hrvatima željelo se ispraviti kobnu grešku Nikole Pašića koji je to 1918. propustio učiniti, već je stvaranjem unitarističko-centralističke države "utopio" Srbiju u Jugoslaviju, bez postavljanja zapadnih srpskih granica prema Hrvatskoj. Raspadom Kraljevine Jugoslavije na svijetlo dana izašao je i jedini pravi i opasni protivnik ideje Velike Srbije, a to je partizanski komunistički pokret, koji je prema programu KPJ težio stvaranju federacije šest državnih jedinica u granicama Jugoslavije, što se direktno protivi velikosrpskoj koncepciji. Zato je od ishoda ratnog sukoba partizana i četnika ovisila sudbina svih naroda i narodnosti Jugoslavije. Zato je srpska vladajuća klasa angažirala četničke snage u borbi za uništenje partizanskoga pokreta koji je nosio dvostruku opasnost: komunističku vlast i vraćanje Srbije u granice iz vremena do I. svjetskog rata.

Slika 8: Četnički vojvoda Momčilo Đujić, zapovjednik po zlu poznate *Dinarske četničke divizije*. Četnički centar za Hrvatsku osnovan je već u svibnju 1941, i to u Splitu, jer su Talijani tolerirali četničku borbu protiv NDH. U Splitu su se u svibnju 1941. okupili prvaci srpskih građanskih stranaka, oficiri jugoslavenske vojske, pravoslavni svećenici, bogatiji Srbi i tamo osnovali Srpski nacionalni pokret. Iz Splita su srpske vođe odlazile u Kninsku krajinu, u Liku i u zapadnu Bosnu i na tim područjima već u ljeto 1941. formirali borbene četničke jedinice. Krajem listopada osnovana su u okolini Knina dva četnička puka i nekoliko odreda, zatim početkom 1942. i četnička *Dinarska divizija*. Tada je distribuiran programski dokument četničkoga pokreta pod imenom "*Elaborat Dinarske divizije*", u kojem stoji da je ta divizija osnova i uporište za širenje četničkoga pokreta u sjevernoj Dalmaciji, Lici i dijelovima BiH. Autori četničkoga programa pišu da se tom borbom ostvaruje "... Srbinova zamisao o stvaranju jedne velike Srbije, koja bi obuhvatila Srbiju, Vojvodinu, Bosnu, Hercegovinu, Crnu Goru, Dalmaciju (do Šibenika) i Liku... u tako zamišljenoj srpskoj jedinici ima isključivo živjeti pravoslavno stanovništvo."

Na četnike se u prvoj polovini rata oslanjala i službena britanska politika, iako su četnici svjesno odgađali borbe protiv Nijemaca i Talijana i čekali eventualno savezničko iskrcavanje na Jadranu. Uskoro su otvoreno stali na stranu Nijemaca i Talijana u borbi protiv Titovih partizana, a posebnu podršku imali su od Talijana na području NDH u Lici i Dalmaciji (jer su Talijani htjeli što više potisnuti ustašku vlast od Dalmacije), gdje su pod komandom **četničkog vojvode, popa Momčila Đujića** činili strašne zločine nad Hrvatima.

Narodnooslobodilački pokret (NOP)

Pokretač **NOP**-a bila je **KPJ** pa je logično da se programski ciljevi **KPJ** i **NOP** dijelom poklapaju, posebno u pogledu oslobađanja zemlje od okupatora. Onaj drugi cilj **KPJ** o stvaranju socijalističke Jugoslavije na početku rata malo je stavljen sa strane da bi se što veći krug ljudi uključio u protufašističku borbu.

Razvitak antifašističkih snaga najbrže je tekao u Hrvatskoj, gdje veliki dio stanovništva nije bio zadovoljan ustrojavanjem totalitarnog modela države i nazočnosti njemačkih i talijanskih jedinica na teritoriju NDH, pa se mnogi nezadovoljnici priključuju

KPH koja najavljuje novu, ravnopravnu Jugoslaviju bez srpske hegemonije. U partizanske jedinice na području Hrvatske na početku rata ulazio je veliki broj Srba, ponajviše zbog grube politike NDH prema njima, dok će s hrvatske strane u partizanske jedinice ulaziti ponajprije oni koji su direktno pogođeni razgraničenjem između NDH i Italije, dakle Dalmatinci, Primorci i Gorani.

Prvi partizanski odred na području Jugoslavije osnovan je u okolici **Siska, 22. lipnja 1941.g. pod vodstvom Vlade Janića Cape** (danas se taj dan slavi kao **Dan antifašističke borbe**). Partizanskim vojnim akcijama (partizanski rat, tj. gerilski oblik rata izabran je kao najpodesniji oblik borbe) rukovodio je **Vrhovni štab (VŠ)** na čelu s Titom kao vrhovnim zapovjednikom, a u Hrvatskoj je središnje tijelo oružane borbe bio **Glavni štab Hrvatske (GŠH)** pod zapovjedništvom **Ivana Rukavine**, pa je na taj način Hrvatska imala svoju partizansku vojsku. Na prostorima koji su došli pod partizansku kontrolu odmah se uspostavljaju **prvi oblici civilne vlasti – Narodno oslobodilački odbori (NOO)**, a oni se ilegalno osnivaju i u okupiranim gradovima.

Tito i njegova ekipa u vrhu NOP-a pokušavali su u početku rata prikrivati otvorene revolucionarne namjere u komunističkom smjeru – dijelom da bi u NOP-u prišli i oni koji nisu komunisti, a dijelom jer je Staljinova preporuka bila da se otvoreno ne prikazuju socijalističke namjere, da njega Churchill i Roosevelt ne bi optužili za miješanje u politiku Jugoslavije. Ali, neke odluke otvoreno su pokazivale smjer u kojem se kreće NOP. Npr. partizani su nosili **zvijezde petokrake** našivene na kapama, a KPJ je uvela **komunističke komesare** u partizanske jedinice i Narodnooslobodilačke odbore (NOO) kao tijela nove vlasti. Osim toga, na Staljinov rođendan, 21. XII 1941. u selu Rude osnovana je **Prva proleterska brigada**, koja je prema uputama KPJ bila „*oružana sila Partije*“. Staljin je Titu za ovako otvorenu komunističku politiku uputio prilično jake prijekore zbog gore navedenog razloga, te ga je savjetovao da naglašava oslobodilačku stranu borbe, a prikrije njezin revolucionarni karakter.

Avnojska Jugoslavija

NOP se razvijao na području cijele Jugoslavije i do jeseni 1942.g. poprimio široke razmjere. *KPJ* je zato odlučila formirati **političko predstavničko tijelo cijele Jugoslavije**, koje je osnovano u **Bihaću u studenom 1942.g.** pod nazivom **Antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Jugoslavije (AVNOJ)**. Na tom prvom zasjedanju najavljeno je osnivanje predstavničkih tijela pojedinih naroda.

Najviše predstavničko tijelo hrvatskog naroda ili **Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Hrvatske (ZAVNOH)** osnovano je u **lipnju 1943.g. u Otočcu**, a predsjednik *ZAVNOH*-a postaje književnik **Vladimir Nazor**, ali glavni čovjek *KPH* je **Andrija Hebrang**. Jedna od prvih odluka *ZAVNOH*-a odnosi se na sjedinjenje Hrvatskoj svih hrvatskih krajeva koji su joj oduzeti *Rapallskim ugovorom* 1920. i *Rimskim ugovorima* 1941. Ovakva odluka donijela je val oduševljenja kod mnogih Hrvata, jer je tim činom konačno postignuto jedinstvo hrvatskih teritorija, pa se od tog trenutka u ogromnoj mjeri pojačao priljev Hrvata u jedinice *NOP*-a.

Daljnijim vojnim uspjesima i širenjem oslobođenog teritorija željelo se isto tako učvrstiti i politička vlast, pa je dogovoreno **II zasjedanje AVNOJ-a**, koje je održano **29/30. XI 1943.g. u Jajcu**.

- *AVNOJ je proglašen vrhovnim zakonodavnim i predstavničkim tijelom*
- *odluka o ustroju nove Jugoslavije na federativnoj osnovi kako bi se osigurala ravnopravnost svih naroda*
- *izbjegličkoj vladi oduzeta su sva prava, a kralju Petru II zabranjen je povratak*
- *osnovan je Nacionalni komitet oslobođenja Jugoslavije (NKOJ), kao privremena jugoslavenska vlada s Titom na čelu*

- naziv nove jugoslavenske države je *Demokratska Federativna Jugoslavija (DFJ)*
- *Titu je dodijeljen najviši vojni čin – maršal*

Slika 9: Maršal Tito za govornicom tijekom II zasjedanja AVNOJ-a u Jajcu. Datum početka zasjedanja - 29. studeni, u bivšoj je državi slavljen kao najznačajniji državni praznik - *Dan Republike* (makar je to bilo idealno vrijeme za kolinje, pa su ljudi masovno koristili praznične dane za izradu špekova, kobasa i čvaraka).

U proljeće 1944.g. na III zasjedanju ZAVNOH-a u Topuskom potvrđene su sve odluke AVNOJ-a, a proglašena je **Federalna Država Hrvatska** kao dio DFJ. Jedan od najzaslužnijih ljudi u Hrvatskoj u to doba bio je **Andrija Hebrang** koji je nastojao u što većoj mjeri osigurati samostalnost Hrvatske u budućoj jugoslavenskoj državi. Ta tendencija jače samostalnosti razvijala se i zato što je rukovodstvo KPJ bilo fizički udaljeno od Hrvatske, pa je politički život u federalnoj Hrvatskoj 1943. i 1944. bio poprilično autonoman, a sam Tito nikada u ratu nije stao na tlo Hrvatske, osim na Visu 1944. godine. U usporedbi s drugim republikama partizanska Hrvatska je praktički bila organizirana država sa svojom

vojskom, parlamentom i vladom (ZAVNOH). U kontekstu takva razvoja, u Hrvatsku su u ulozili "političkih inspektora" u jesen 1944. došli Edvard Kardelj i Milovan Đilas koji su Politbirom KPJ podnijeli izvještaj o stanju u KPH, s tezom da je dio njezina rukovodstva, posebno Andrija Hebrang, **sklon nacionalizmu, liberalizmu i državnoj samostalnosti federalne Hrvatske**. Politbiro KPJ nakon toga je, u listopadu 1944, povukao Hebranga u Beograd, a na njegovo mjesto postavio Vladimira Bakarića koji će zadržati tu čelnu poziciju sve do svoje smrti 1983. godine. Iako nije odstupao od svojih komunističkih načela, **Andrija Hebrang** je ipak uklonjen sa svih političkih dužnosti, a nakon rata (1949) je i **ubijen pod još nepoznatim okolnostima**. Nakon rata će svaki spomen nekakvih hrvatskih autonomnih prava izazivati opću nakostriješenost komunističkih glavešina u Beogradu.

Sporazum Tito – Šubašić

U drugoj polovini rata Saveznici su se uvjerali da stvarnu borbu protiv fašizma u Jugoslaviji vodi *NOP* i *KPJ*, a ne četnici koje su do tada podržavali. Na *Teheranskoj konferenciji* Saveznici su odlučili pomagati Titove partizane, pa su od tada Titovu vojsku smatrali ratnim saveznikom. Tada su Saveznici započeli akciju povezivanja izbjegličke vlade u Londonu s onom u Jugoslaviji na čemu je posebno insistirao Churchill.

Britanska vlada je ispravno prosuđivala da je partizanska vojska s više od 320.000 boraca glavna snaga otpora i da će *NOP* biti odlučujuća politička snaga u budućoj Jugoslaviji. Ratni ciljevi upućuju Veliku Britaniju na to da *NOVJ* tretira kao savezničku vojsku, ali njezine poslijeratne interese na Balkanu može osigurati samo obnova režima stare Jugoslavije, dakle izbjeglička vlada i kralj Petar, ali koji su se već kompromitirali u borbi protiv *NOP*-a i u suradnji s okupatorom, podržavajući četnički pokret. Zato je Churchill odlučio politički likvidirati najekstremniju frakciju velikosrpske politike u izbjegličkoj vladi, nadajući se da će manje kompromitirane **predstavnike staroga režima nametnuti NOP-u kao saveznike i uključiti ih u strukturu vlasti NOP-a**. U tu svrhu, a da bi privolio Tita na kompromis s

kraljem, Churchill je od kraja 1943. do svibnja 1944. zahtijevao, pa čak provodio i dramatičan pritisak na velikosrpsku grupu u izbjegličkoj vladi koja je, međutim, odbijala svaku pomisao na sporazum s "komunistima". Odluke II. zasjedanja AVNOJ-a predsjednik vlade Purić napao je kao "akte terorizma", a partizane kao "terorističku silu", a njegov ministar Draža Mihailović sazvaio je **u siječnju 1944. četnički kongres u selu Ba (Svetosavski kongres)**, na kojemu se željelo parirati odlukama Drugog zasjedanja AVNOJ-a u Jajcu, stvaranjem trijalističke monarhističke federacije u kojoj bi srpska jedinica okupila sav srpski narod, tj. ostvarila bi se ponovno velikosrpska Jugoslavija. Naravno da predstavnike takve vlade Tito i KPJ nisu mogli prihvatiti, pa je Churchill u dogovoru s kraljom Petrom za predsjednika izbjegličke vlade postavio bivšeg bana Banovine Hrvatske – **Ivana Šubašića**.

Upravo kad su pregovori s novom vladom u Londonu mogli započeti, njemačka vrhovna komanda pokušala je koordiniranim zračnim **desantom na Drvar** 25. svibnja 1944. (tzv. **Operacija Konjićev skok**) i prodorom jakih kopnenih snaga prema tom gradu zarobiti Vrhovni štab, prije svih Tita, rukovodstvo KPJ i savezničku vojnu misiju. Usprkos obostrano teškim gubitcima i padu Drvara, desant nije uspio (Tita je spasio prodor VI. Ličke divizije). Vrhovni komandant i Vrhovni štab sovjetskim su se zrakoplovom prebacili u Bari, a odande početkom lipnja na Vis. Ondje će biti sjedište vojnoga i političkog rukovodstva nove Jugoslavije sve do prelaska u Beograd potkraj listopada 1944.

Prvi sastanak predsjednika izbjegličke vlade **Ivana Šubašića** i **Tita** održan je u **ljetu 1944.g. na Visu**. Zaključen je sporazum kojim izbjeglička vlada prihvaća odluke *AVNOJ-a* i odriče se četničkog pokreta Draže Mihajlovića, a preuzima obvezu pomaganja partizanskoj vojsci. Tito se obvezao da za vrijeme rata neće pokretati pitanje političkog uređenja Jugoslavije.

Viškim sporazumom svaka je strana nastojala zadovoljiti svoje interese, Titu je trebala vojna pomoć (oružje i ratni materijal), a izbjeglička vlada htjela je stvoriti uvjete za povratak u zemlju, kako bi na kraju rata mogla osigurati sudjelovanje u vlasti.

Churchill nije bio baš zadovoljan jer je želio da se jedinstvena vlada (i članovi izbjegličke i oni u Jugoslaviji) formira odmah, ali to na Visu nije bilo dogovoreno, već je prolongirano za buduće dogovore. Churchill je kanio ubaciti emigrantske političare u vladu koji su trebali biti oslonac britanske politike na Balkanu, jer ga je lovila panika zbog sve bržeg napredovanja Crvene armije, koji bi mogli preuzeti kontrolu u Jugoslaviji.

Kada su u jesen 1944. partizanske snage oslobodile Srbiju, koja je bila centar monarhizma, Tito je ocijenio da može nastaviti razgovore sa Šubašićem, koji su zaključeni potpisivanjem tzv. **Beogradskih sporazuma**. Dogovoreno je **ustrojavanje jedinstvene vlade** od predstavnika NKOJ-a i izbjegličke vlade, a ta će vlada

poslije oslobođenja cijele zemlje raspisati izbore za Ustavotvornu skupštinu koja će donošenjem ustava odlučiti o konačnom uređenju države. Jedinstvena vlada *DFJ* formirana je u ožujku 1945.g., a predsjednik je bio Tito dok je Šubašić postao ministar vanjskih poslova.

Slika 10: Titov susret s Churchillovim izaslanikom *Fitzrojem McLeanom*, koji je konačno potvrdio da su Titovi partizani jedina snaga u Jugoslaviji koja se bori protiv Švaba, a do tada je postojalo uvjerenje da su četnici oni koji zaslužuju savezničku pomoć. U izvještaju Churchill, McLean je naveo svoja razmišljanja o budućoj Titovoj vladavini: "Sir, nakon rata, kad pobijede ovi komunisti, tu vam neće biti demokracije, tu će biti isključivo diktatura i neće biti nikakvih građanskih prava." A onda mu je na to Churchill postavio protupitanje: "A imaš li ti možda namjeru poći živjeti dolje?"

Tu su vladu priznale V. Britanija, SAD i SSSR, čime je obnovljena Jugoslavija stekla međunarodno priznanje.

U proljeće 1945.g. kada je već veliki dio zemlje bio oslobođen, AVNOJ je donio odluku o osnivanju vlada u svim federalnim jedinicama koje čine DFJ. Tako je u **Splitu**, u **travnju 1945.g.** ZAVNOH imenovao **prvu vladu Federalne Države Hrvatske**, a za predsjednika je imenovan **Vladimir Bakarić**. Nakon završetka rata sjedište vlade je iz Splita premješteno u Zagreb.

Kako su završili?

Slika 11: Grob Ante Pavelića na madridskom groblju. Poslije sloma i propasti NDH u svibnju 1945., Pavelić je preko Austrije uspio izbjeći hvatanje od strane partizanskih snaga. Do 1957. boravio je u Argentini i nakratko u Čileu. Nakon pokušaja atentata na njega, 1957. odlazi u Madrid, gdje je od posljedica ranjavanja umro 28. prosinca 1958.

Slika 12: Vladko Maček. Početkom svibnja 1945., u danima sloma NDH, Maček se preko Austrije povlači u Sjedinjene Američke Države, gdje živi do kraja života. Nastanio se u Washingtonu gdje je i umro 15. svibnja 1964.

Slika 14: Draža Mihajlović. Mihajlović se nadao skorom početku trećeg svjetskog rata, odnosno podršci zapadnih saveznika novom gerilskom, ovaj put antikomunističkom pokretu pod njegovim vodstvom, zato je nakon završetka rata sa svojim četnicima ostao u brdima Istočne Hercegovine. Na prevaru je pao u ruke OZNE 1946., a strijeljan je u ljeto 1947. Jugoslavenske vlasti nisu objavile mjesto njegove sahrane, pa je za mnoge velikosrbe, njegov grob najtraženija stvar, pravi sveti gral.